

СВОБОДА БУТТЯ РЕЛІГІЇ

*О.Ананьєва** (м. Севастополь)

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Оцінюючи роль і можливості державного коректування функцій релігійних організацій, потрібно визнати, що держава не здатна адміністративним шляхом змінити ті напрямки і форми діяльності, які виражають соціальне призначення релігійних об'єднань і організацій.

Соціальне призначення релігійних організацій полягає в задоволенні релігійних і корпоративних потреб віруючих за допомогою відправлення релігійних культів і визначається характером віровчення й особливостями того або іншого державного устрою. Однак спільним майже для всіх випадків є: необхідність спільного проведення віруючими молитовних зборів, обрядів і інших церемоній культу, а також необхідність не тільки в спільнотному, а й в індивідуальному виконанні релігійних обрядів.

Для задоволення цих потреб віруючі, як правило, повинні мати: місце (будівлю, будинок або помешкання) для проведення молитовних зборів, виконання обрядів; культове обладнання і предмети культу; служителів культу й обслуговуючий персонал молитовного приміщення; кошти для забезпечення витрат, зв'язаних із керуванням і утриманням молитовного приміщення, збереження і придбання предметів культу й оплати роботи обслуговуючого персоналу.

Отже, релігійні організації повинні мати у своєму розпорядженні певні матеріальні і господарчі цінності, право і можливість одержати їх від суспільства або придбати за гроші. Релігійні організації пов'язані нести витрати, зв'язані з утриманням цих цінностей, їхнім устаткуванням, ремонтом, опаленням, освітленням, охороною. Вони повинні мати також право робити певні дії, спрямовані на придбання й утримання предметів

* Ананьєва О.П. – науковий співробітник науково-організаційного відділу Севастопольського військово-морського інституту.

культу, необхідних для виконання обрядів і влаштування місця молитовних зборів, а також забезпечити віруючим можливість купувати встановлені віроченням предмети культу в особисте користування. Крім того, релігійні організації змушені мати у своєму розпорядженні необхідну кількість служителів культу, оплачувати підготовку кадрів духовництва, їхню освіту і подальшу діяльність. Релігійним об'єднанням необхідно мати обслуговуючий персонал, який міг би працювати в релігійних організаціях за наймом. Все це робить необхідним збирання добровільних грошових пожертвувань віруючих з метою забезпечення витрат, пов'язаних із зазначеною діяльністю.

Таким чином, релігійні організації неминуче стають учасниками господарського, фінансового і громадського оборотів, які побудовані на засадах господарського розрахунку, товарно-грошових відношень, і приймають форму громадянських правовідносин. Саме тому держава змушена визнавати релігійні організації юридичною особою. І демократичне законодавство в більшості країн, забезпечуючи громадянам право на відправлення релігійних культів, наділяє релігійні організації необхідною кількістю правоповноважень, які дозволяють віруючим робити всі необхідні дії, що обумовлені їхніми цілями і потребами.

З таких міркувань випливає, що якщо релігійна організація в демократичній державі визнана юридичною особою, то вона має всі ознаки самостійного суб'єкта, а саме:

- а) має організаційну єдність і відповідні органи, які забезпечують дієздатність релігійної організації;
- б) має відособлене майно, що знаходиться в їхньому користуванні;
- в) виступає в громадянських зв'язках від власного імені, укладає юридичні договори, приймає на себе громадянські і державні зобов'язання;
- г) має самостійну майнову відповідальність та ін.

Демократичні закони про релігійні організації в більшості країн визначають умови, за яких може бути створена та або інша релігійна організація. Якщо умови утворення релігійної організації дотримані, і у відповідного державного органа немає законних підстав відмовити засновникам у реєстрації такої релігійної організації, то факт визнання компетентним державним органом законності утворення релігійної організації чи об'єднання зобов'язує вважати таку організацію юридичною особою.

Демократичні держави, розглядаючи релігію однією з цивілізаційних основ громадянського суспільства, мають закони, які визначають правове становище релігійних організацій і вимагають

суворого дотримання цих законів. З метою забезпечення юридичного визнання релігійних організацій держава приймає закон про свободу совісті, яким регламентує дотримання релігійними об'єднаннями конституційних норм країни, визначає політичні права священнослужителів, гарантує релігійну освіту і науку, регламентує громадянський і церковний шлюб, охорону здоров'я членів релігійної організації, охорону правопорядку при відправленні релігійного культу тощо [Еленский В. Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы и проблемы посткоммунистических обществ // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США.- К., 1996.- С. 4-10]. Крім того, відповідно до державних законів, релігійні організації є носіями спеціальної правоздатності, яка відповідає цілям. Характер діяльності релігійних організацій визначається законодавством, тому дії, допущені релігійною організацією всупереч визначенням законів, можуть бути визнані незаконними, а укладені угоди – недійсними.

Однак, враховуючи специфіку релігії, проконтролювати діяльність релігійних організацій звичайним державним органом, як правило, не просто. Більшість держав прагне бути гарантованою в тому, що релігійні організації не будуть необґрунтовано розширювати свою майнову базу, користуватися своїми правами з метою якогось економічного впливу на суспільство, організовувати підприємницьку діяльність з метою одержання прибутків в тій галузі, яка не має відношення до відправлення культу.

Закони демократичних держав, як правило, містять норми, які визначають порядок користування храмами, церквами й іншими молитовними приміщеннями. У Франції, як стверджує французький закон про відокремлення церкви від держави, всі культові споруди, надане їм рухоме майно і предмети культу є власністю держави, департаментів або комун. Вони передаються віруючим у безкоштовне користування з метою публічного відправлення культу. Порушення цієї статті закону карається позбавленням волі на термін до двох місяців або штрафом у розмірі від 3 до 2000 франків. У тих же випадках, коли священнослужитель у вимовленій привселюдно промові або листівці допускає прямий заклик до відмови від виконання законів державної влади, винний карається позбавленням волі від 3 місяців до 2 років.

Конституція Бельгії допускає свободу релігійних поглядів і культів, але вважає такими, що заслуговують покарання, з одного боку, нападки на уряд, закони, королівські постанови, а також на всі інші суспільні органи, які здійснюють священнослужителі під час їхнього богослужіння. З іншого боку, тут карається обмова та інші зазіхання на

релігійні і взагалі суспільні погляди окремих осіб. Вважається, що такі заходи не є якимсь обмеженням свободи, навпаки, вони забезпечують гарантію свободи для всіх.

Відповідальність за порушення норм конституції і законів держави священнослужителі несуть на загальних підставах і в Німеччині. При вступі на посаду єпископи католицької церкви приносять присягу, в якій дається обіцянка шанувати утворений відповідно до конституції уряд, беруть на себе зобов'язання при виконанні духовних обов'язків захищати німецьку державність від будь-якої шкоди, яка може їй загрожувати.

Клятву про вірність державі дають і єпископи в Італії. У тексті клятви міститься зобов'язання шанувати і вселяти повагу до уряду відповідно до норм конституції, не брати участь у діях і не надавати допомогу будь-яким угрупованням, які можуть завдати шкоди державі і суспільному порядку.

У сучасному релігієзнавстві існуючі концепції свободи віросповідання сходяться в тому, що ця свобода не може бути абсолютною. Існує законодавче положення про природні межі здійснення свободи совісті, яке передбачає в окремих країнах три групи обмежень. Вибір релігії в більшості демократичних країн надається тільки після досягнення громадянами визначеного віку, що гарантує розумову і моральну зрілість людини.

Обмеження свободи відправлення релігійного культу на практиці виявляється в тому, що в більшості демократичних країн релігійним організаціям і церквам не дозволяється проводити молитовні збори, обряди і церемонії поза богослужбовими приміщеннями. На організацію молитовних зібрань поширюються законоположення про публічні збори і процесії, введені в інтересах суспільної безпеки. Разом з тим держава визначає порядок утворення релігійних товариств, контролює їхню діяльність. У тих випадках, коли віровчення суперечить положенням релігійної і світської моралі і законам країни, а богослужіння, молитовні збори спричиняють порушення суспільного порядку і зневажання інтересів держави, остання може забороняє функціонування певних релігійних об'єднань.

Порядок утворення і реєстрації релігійних організацій, а також перевірки їхніх статутів чітко визначені у всіх демократичних країнах. В одних країнах таку реєстрацію проводять органи міністерства юстиції, в других – міністерство освіти, в третіх – спеціальні урядові органи із справ релігій або їх уповноважені.

Органи, які реєструють релігійні організації, а також інші державні відомства мають право контролю за діяльністю релігійних

організацій. У Німеччині, наприклад, чинне законодавство передбачає обов'язок Церкви завчасно доводити до відома уряду відповідної землі про призначення священників. В Італії держава контролює не тільки призначення служителів культу, але й призначення на посади за розподіленням парафіяльних бенефіцій. Держава здійснює також контроль за чисельністю священників, за користуванням прибутками від вакантних бенефіцій.

У США закони американських штатів дозволяють проведення щорічних зборів з метою обрання довірених осіб (скарбника й ін.) релігійного об'єднання або корпорації, але вказують, що місцеві органи влади повинні знати про це за десять днів до проведення таких зборів.

Пошлемося ще на практику Англії. У її Церковному законі нараховується близько півтори тисячі статей. У цьому законі сказано, що церква і церковна організація можуть бути створені за допомогою прямого акту громадянської влади. Сказано, що громадянська влада може нав'язати індивідуумам реєстрацію релігійної організації і назву організації, навіть якщо вони заперечують проти цього. Закон установлює також порядок, відповідно до якого релігійній організації, яка нараховує понад 20 чоловік, не дозволяється збиратися доти, поки не буде отриманий офіційний дозвіл на місце богослужіння.

Законодавство багатьох країн забороняє виконання релігійних обрядів і ритуалів, що приносять шкоду здоров'ю людей. Так, у США Верховний суд ухвалив, що члени релігійної організації Свідків Єгови не мають права відмовлятися за релігійними мотивами від переливання крові своїм дітям.

Багато питань церковної політики в низці країн вирішується не на вищих державних, а на більш низьких рівнях місцевої влади: у муніципалітетах (Франція), міністерствах культур земель (Німеччина), префектурах (Японія). Однак це не змінює історично сформованих відносин між державою і Церквою для тієї чи іншої країни. Так, діяльність релігійних організацій у США регламентується законами штатів. Між цими законами є деякі розходження, але основні їхні норми по суті однакові. Контроль за діяльністю релігійних об'єднань у кожному штаті США також здійснюють влади штатів.

Життя Церкви в громадянському суспільстві, її зв'язки зі світськими колами і громадськими організаціями знаходяться під контролем держави в більшості демократичних країн. Закони, які регламентують цю сферу відношень між релігійними об'єднаннями віруючих, Церквою і державою в більшості випадків відрізняються один від одного тільки термінологією.

Так, у японському «Законі про релігійні організації, які володіють

статусом юридичної особи» сказано, що державною владою для релігійних організацій є міністерство культури, губернатор, префектура. Кожна релігійна організація підлягає реєстрації в міністерстві культури, і тільки після цього вона має право почати існувати в тому місці, де розташована її канцелярія. Реєстрації також підлягає місце канцелярії, земля, на якій проводяться богослужіння, прибудови й інше майно [Колесник Н. А., Фуров В. Г. Гражданственность и религиозная вера.- К., 1985].

Демократичні держави звичайно проголошують свободу сповідання релігії. Міжнародні правові акти свідчать про свободу переконань і свободу думки. Посилаємося, приміром, на Заключний акт Народи з питань безпеки і співробітництва в Європі, прийнятий у Хельсінкі в 1975 році. «Держави-учасники, – говориться в цьому документі, – будуть шанувати права людини й основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, для усіх, без різниці раси, статі, мови і релігій».

Як бачимо, зважений підхід до визначення правового статусу релігійних організацій у демократичному суспільстві заснований насамперед на визнанні об'єктивною реальністю корпоративних потреб релігійних об'єднань разом із релігійними потребами віруючих. З цього випливає, що релігійні організації, насамперед, повинні бути розглянуті як суб'єкти громадянських правовідносин, і саме внаслідок цього мета утворення й утримання діяльності релігійних організацій можуть бути визначені законом.

Отже, релігійні організації у визначеній галузі своєї діяльності мають права юридичної особи. Виникає питання, чи немає особливостей у наданні релігійним організаціям прав юридичної особи положеннями закону про свободу совісті та релігійні організації, прийнятому в Україні. Зрозуміло, такі особливості є. Першопричиною, що наклала свій відбиток на всі юридичні питання, які стосуються особливостей становища релігії в нашій країні, є питання про майнове становище Церкви.

Історично це питання пов'язане з тим, що до революції 1917 року релігійні організації на території нашої країни володіли величезним майном. Усі цінності належали Церкві на правах власності. Радянській державі було необхідно відокремити Церкву від держави і націоналізувати основну частину цього майна, більшість цінностей перетворити в прибуток держави. Більш того, здійснивши практичне відокремлення Церкви від держави, треба було створити правові умови, які б виключали відродження колишньої економічної потужності Церкви, можливості придбання нею майна, не зв'язаного з прямою метою її існування. Включення в законодавчі акти того часу вказівки про те, що

релігійні організації не можуть володіти власністю, виключало з прав релігійних об'єднань права юридичної особи, що мало головною метою виключення Церкви із сфери громадянських правовідносин, позбавлення її будь-яких можливостей використовувати матеріальні цінності для ствердження своїх ідеалів, поширення соціальних функцій релігії та Церкви й посилення свого впливу на суспільство.

Удосконалення демократичного ладу, розвиток суспільних відносин, прагнення до створення громадянського суспільства обумовили зміну ролі релігії і релігійних організацій у сучасній Україні і створили умови для зняття деяких правових обмежень щодо релігії і релігійних об'єднань. Проте нерозвиненість демократичних відносин на території сучасної України не дозволяє законодавчо оформлювати питання, пов'язані із суспільно-політичною діяльністю священнослужителя, з проблемами релігійного влаштування або з релігійною освітою. Сьогодні держава в Україні вважала можливим лише частково законодавчо визначити юридичні права релігійних організацій, в яких окремою і майже головною проблемою є питання про майнове становище Церкви.

Держава в сучасній Україні дає релігійним організаціям (релігійним центрам, духовним управлінням, зареєстрованим релігійним товариствам) право придбання транспортних засобів, оренди і купівлі у власність будівель для своїх потреб, виробництва церковного посуду, предметів релігійного культу і продажі їх об'єднанням віруючих, а також придбання церковного майна, посуду, предметів релігійного культу. Виходячи з цих положень, чинне законодавство містить конкретний перелік релігійних організацій, які фактично мають права юридичної особи. Це – створені у встановленому законом порядку і зареєстровані або визнані у відповідних державних органах релігійні товариства і релігійні центри. Однак юридичними особами можуть бути не тільки зазначені вище релігійні організації, а й їхні підприємства і установи. Можливість утворення релігійними організаціями підприємств та установ передбачена законом. Так, законодавство, дозволяючи релігійним центрам виробництво предметів культу і передачу їх віруючим, передбачає тим самим створення підприємств для виробництва цих предметів, постачальницько-збутові органи, навчальні майстерні. Допускається відкриття духовних навчальних закладів, а також створення деяких інших установ освітнього типу. Створені у встановленому порядку підприємства або установи релігійних організацій, якщо вони володіють правом власності, а, відтак, і всіма ознаками юридичної особи, практично одержують право самостійно виступати в громадянському обороті.

Аналіз діючого в Україні законодавства дозволяє прийти до

висновку, що релігійні організації можуть мати майно трьох видів: державне майно, отримане в безкоштовне і безстрокове користування або на правах оренди; майно, що належить релігійній організації на правах власності; майно, яке є особистою власністю окремих громадян і передане ними в тимчасове користування релігійним організаціям безкоштовно або на правах оренди.

Крім зазначених видів майна, власністю релігійних організацій можуть бути:

а) будівлі, зведені або куплені релігійними організаціями для своїх потреб, і їхнє устаткування;

б) транспортні засоби (автомобілі вантажні, легкові), придбані релігійними організаціями у встановленому законом порядку;

в) майно, спеціально призначене для утримання молитовних приміщень, а також необхідне для виконання релігійних обрядів;

г) підприємства для виробництва церковного обладнання, посуду і предметів культу, сировина для цього виробництва і продукція, що випускається;

д) кошти на утримання релігійної організації [Губар А. Взаємовідносини української держави та церкви: проблеми сучасного законодавства // Свобода віровизнання: Церква і держава в Україні.- К., 1994 р. – С. 184-186].

На цю власність можливо поширення дії низки принципів положень цивільного права України і багатьох статей цивільного і цивільно-процесуального кодексів. Суб'єктом права власності релігійних організацій є релігійні товариства і релігійні центри. Власність релігійних організацій не складає єдиний фонд. Особливістю власності релігійних організацій є повна незалежність власності релігійних об'єднань одного від одного і від релігійних центрів. Іншої особливістю власності релігійних організацій є те, що ця власність використовується для задоволення релігійних потреб віруючих взагалі, а не тільки членів даного релігійного об'єднання.

Джерелом утворення власності релігійних організацій в Україні є грошові й інші матеріальні добровільні пожертвування громадян, а також прибутки, які надходять від продажу віруючим предметів культу і від відправлення релігійних обрядів.

Розпорядження власністю релігійних організацій належить самим релігійним організаціям. Припинення права власності релігійних організацій відбувається за загальноприйнятими способами відповідно до законодавства. Тут варто підкреслити повну незалежність релігійних організацій як юридичних осіб однієї від іншої і від релігійних центрів як юридичних осіб. Припинення існування релігійної організації як

юридичної особи відбувається шляхом ліквідації або реорганізації з моменту рішення відповідних державних органів про виключення даної релігійної організації з реєстрації або про її розпуск без вказівки про подальше функціонування майна.

У зв'язку з невірешеністю у законодавстві України багатьох питань, пов'язаних із проблемами майна і коштів релігійних об'єднань, релігійним організаціям забороняється діяльність, здійснення якої є можливим лише в сфері громадянських правовідносин. Наприклад, організація добродійної діяльності шляхом створення кас взаємодопомоги, організація місць відпочинку, надання матеріальної підтримки віруючим, тобто всі дії, які не мають прямого відношення до відправлення культу, але неминуче пов'язані з використанням майна і коштів релігійних організацій, укладанням з цією метою певних угод. Заборонено також ряд інших дій, пов'язаних із установами громадянських правовідносин (організація екскурсій, створення бібліотек, художньої самодіяльності). Дії релігійних організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення виконання громадянських прав і обов'язків, які є у протиріччі з цілями релігійних організацій, зазначеними в законодавстві України, кваліфікуються останнім як незаконні, а угоди, що укладаються з цією метою, є недійсними [Там само].

Як бачимо, у законах сьогоденної України розділена сфера конфесіональних і громадянських правовідносин. Однак сучасні процеси реорганізації державно-церковних відношень за прикладом цивілізованих держав і сам процес становлення демократичного суспільства в Україні відновили в релігійних організаціях прагнення розширити свій соціальний вплив. А приклад багатьох демократичних країн свідчить, що не адміністрування, а нормативне закріплення державного контролю за відправленням релігійних культів буде сприяти відновленню не тільки соціальних, а й релігійних функцій Церкви. Такий процес є дуже важливим для сучасної України, яка прагне і потребує норм права, а не керування декретами, особливо в такій складній ділянці суспільних відношень, як релігійне життя.